

MOLNÁRNÉ HUBBES ÉVA

BENKŐ FERENC MINERALÓGUS PEREGRINÁCIÓJA

Benkő Ferenc, az első magyar nyelvű ásványtan szerzőjének külföldi egyetemjárását Székelyudvarhelyen található két kézirat alapján közelítem meg. Felhasználok az alkalmat a rá vonatkozó új, ezidáig ismeretlen adataim egy részének ismertetésére, valamint életrajzába bekerült néhány hiba helyesbítésére.

Benkő peregrinációs albumát a Tudományos Könyvtár, diáriumát a Városi Múzeum őrzi. Ezeknek, és még néhány kéziratának (enyedi kollégiumi és göttingeni egyetemi jegyzetei, valamint egyik herbárium) Székelyudvarhelyre kerülési körülményei még tisztázatlanok. Székelyudvarhellyel — életrajzát ismerve — nem volt kapcsolata.

Benkő Ferenc 1745. januárjában Magyarlápón született. A nagyenyedi Bethlen Kollégiumba 1764-ben iratkozott be, majd tanulmányainak elvégzése után pappá szentelték. Több mint öt éven át Ribitzei Adám, a neves erdélyi bányatulajdonos két fiának nevelője volt. Ezután indult első nyugati útjára 31 évesen, 1776-ban. Svájcba vezető útját az albuma segítségével követhetjük, azt kiegészíti még az enyedi Dokumentációs Könyvtárban fellelhető hagyatékának egy kis része.

Benkő 1776. aug. 15-én már Debrecenben tartózkodott. Akkor még csak a kollégiumi diáktársak írtak emléksorokat albumába: Ormos András, Mindszenti Sámuel és Péceli József. Talán nem érdektelen, hogy később ők is Svájcban tanultak. Passus reverzálásának keltezése: Bécs, 1776. augusztus 28., abban úticéljának Zürich van bejegyezve, tanulmányai tárgyául pedig a teológiát írta be.

Benkő Augsburgot érintve jut el Zürichbe, ahol az első bejegyzés nov. 23-ról származik. Két évet tartózkodott Svájcban, ez idő alatt Bázélbe és Bernbe is ellátogatott, de ott csak magyar származású diákok örökítik meg magukat albumában. Megszaporodó és érdemleges beírások, — mintegy 19 — 1778. június — augusztusából valók. Nemcsak diáktársai, de professzorai is megtisztelik elismerő bejegyzéseikkel. A teológia tanárai Caspar Mejer és Johann Jakob Huldricus, a nyelvész Steinbryckel, a filozófia tanára Gaspar Hess. De vannak a természettudományok területéről is: Johann Gesner, a fizika és matematika tanára, természettudós és orvos, Boerhaave egykori tanítványa, vagy Salomon Schintz orvos. Ez utóbbiak hatása feltehetően nem hanyagolható el az ugyan teológiát tanuló, de a természettudományok iránt fogékony, érdeklődő Benkőre.

Tanulmányai befejeztével, útlevele záradéka szerint, 1778. szept. 23-án újra Bécsben van, és itt rónak még októberben emléksorokat albumába az elmaradó diáktársak.

Svájci tanulmányait illetően meg kell említenem, hogy az album szerint Benkő nem tanult Bázélben. Innen csak egy magyar diák jegyzett be albumába. Borzsák szerint Benkőt a göttingeni beiratkozáskor egykori bázeli diákként vezették be az anyakönyvbe. Ez

tévedés is lehetett, ugyanis Zsindely István által közölt bázeli anyakönyvben nem akadtam Benkő nevére.

Benkő 1778-ban hazatérőben újból útbaejtette Debrecen, s akkor a kollégium két jeles tanára, a teológia professzora és püspök Szathmári Paksi István és a keleti nyelvek, régiségek híres professzora Varjas János idézetei s ajánlásai kerülnek az albumába.

Második külföldi egyetemjárására patronusának két idősebbik fia, Ribitzei Károly és Dániel kísérelésként nyílt lehetősége. 1780. június 8-án Bécsben vannak, ezt bizonyítja második reverzálisának datálása. Nyomonkövetésüknél most már nemcsak az album, de a diáriuma — amolyan mindenek könyve — is felhasználható. Ez utóbbit még enyedi tógátus diákként kezdte el, a betűrendbe sorolt címszavaknál található az érintett városok leírásai, széleskörű érdeklődésének bizonyítékai. Izeltőül néhányukból egy keveset be is mutatok:

„Bétsbe második uttal voltam a Hetzben, az Universitásba, Turris Astronomicáába Peter Helnél, Az Universitásnál a Festő és Képtsináló Theatrumokban, A Bibliothecab(an), az Udvarnál a Natur Kunst Kabinetban az hol Knaus ur a nagy Mester, (.....)

Friedrich Knaus császári udvari mechanikus bejegyzése az albumban július elejéről való, akárcsak a jeles történész Cornides Dániel.

Benkőék útjukat Bécsből Prágán és Drezdán keresztül folytatták. A számára igen jelentős könyvtárak, tudományos kabinetek látogatása, megtekintése elmaradhatatlan. Prágáról a többek között így ír: „.... a Natur Cabinét sok drága Stufái idegen és haza Köveivel, kivált tetszet a Carpatusi kis két követske, mely a vízbe fejből sárgára (így!), a más veressé változott, a Topázok (....) a Thecarius Sam(uel) Mende, a Natur Cabinet Prof(esszora) Zauschner.“ Mindkettőjük neve szerepel Benkő albumában.

Az Odera menti Frankfurt egyetemén előadásokat is hallgatott: „...a Professzorok A.M.Rector Hausen, Daries, Cause, Stochs (így!) akiket hallottam.“ Frankfurtban júliusban tartózkodott, a diáriumában említett Karl Renatus Hausen a történelem és filozófia, Joachim Georg Daries a filozófia és jog, Isaak Ludwig Causse és Eberhard Heinrich Daniel Stosch a teológia előadói az egyetemen, s mindannyian bejegyzői az albumnak.

Július végére érkeznek Berlinbe: „...igen gyönyörű város általljába(...) A Nádméz Fábrika is nevezetes és a sok Tudosok.“ Utikönyvéből tudjuk, hogy itt találkozott Jean Henri Samuel Formeyjel, a berlini Tudós Társaság titoknokával, s a felvilágosult idealista filozófussal: Moses Mendelssohn-nal.

Nevezetesebb állomáshelyei augusztusban Wittenberg, Halle és Lipcse. Irásából tudjuk, hogy mindenütt megnézte az egyetemet, könyvtárakat, kabineteket és képtárakat. E városok tíz professzorának bejegyzését gyűjtötte be. Közülük megemlítem Philipp Adolf Boehmert, az orvosprofesszort, Johann August Ernestit, a híres filológust, autormagyarázót és házániát: Bél Károly Andrást, a bölcsészt.

Jéna megállásra készlet. Az album szerint augusztus 11-16 között Lipcsében, 19-én Jénában és 20-án Erfurtban van. Eszerint esetleg még 17-18 közt tartózkodhatott Jénában. Albuma egyetlen bejegyzője e városból Johann Gottfried Müller jog- és filozófia professzor, a jénai nyilvános könyvtárak igazgatója és az ösztöndíjak ephorusa. Diáriumában csak általában és keveset ír a városról.

Az első Benkő—nekrológ, amit Baritz ír, aki tanítványa s később beosztott munkatársa volt, nem említi Jénát, de az 1868-ig megjelent további életrajzok sem szerepeltetik. Először P. Szathmáry Károlynak az enyedi kollégium történetéről írott munkájában jelenik meg (ő még más, Benkővel kapcsolatos hibás adatot is közöl), és attól kezdve sajnos sokan átveszik ezt a jénai téves adatot. A téves adat oka az lehet, hogy Benkőt később a Jénai Ásványtani Társaság, elismerése jeléül, levelező tagjai közé sorolta.

A Jénában tanult ifjak nyilvántartását bemutató irodalomban — gondolok itt Révész Imre, Mókos Gyula, Haan Ludovico és Schiel írásaira — nem találkoztam Benkő nevével.

Uticéljukhoz érve írja: „Göttingába érkeztünk 24-ta Aug (usti) 780. Elég szép város (...) a Professio 5 Tallér egy Cursuson legalább, privatissim pedig több. (...) A Bibliothecaja igen nagy szép és fényes, minden látottakat fellyúl múlt, és lehet egy rangba a Bétsi és Drezdaival a könyvek sokaságára nézve. (...) Akkor volt 1780-ban 454 Tanulo.“ Szeptember 7-én a két Ribitzei fiuval együtt iratkozott be.

Diáriumában megtalálható göttingeni olvasmányainak jegyzéke is. Zömmel természettudományi munkák, Gmelin, Born és Werner munkái is szerepelnek közöttük. Az egyetem ásványtan tanára a sokoldalú természettudós Johann Friedrich Gmelin volt. Az ő hatásáról így vall Benkő a Werner—fordítás ajánlásában: „sokat segített kedves professzorom Gmelin úrnak tanítása, méltóztatott gyakor társalkodása.“

Az ásványtannal eljegyzett Benkő számára a Harz—hegységben tett kirándulása maradandó értékűnek bizonyult. Diáriumának erről szóló néhány részlete: Hartz Hannoverában 10 órára Göttingától felettebb nevezetes bányász hely, a közepén levő Blochsberg köröskörül rakva lévén bányákkal. A nevezetesebbek, amelyeket 782 August(usában) az urfiakkal megjártunk Clausthal mellett Zellerfeld, az elsőbe vagynak jó Stampok, Kohok — híresebb bánya Dorothea Cather(ina), S.János.(...) Andreasbergbe a Samson és Catherina a leggazdagabb bányák, melyek(nek) köveihez hasonlókat ritkán láthatni.“ Albuma is rögzíti a kirándulást, innen hat bejegyzője is akad, köztük a híres Lentin doktor, Volkmar a braunschweigi bányák és kohók vezetője és a neves svéd utazó, mineralógus Samuel Gustaff Hermelin.

Göttingeni tanárai voltak még a jeles természetbúvár Blumenbach, a modern antropológia megalapítója és a híres közgazdász, agrárszakember Beckmann is. Hallgatta a két közismert történész Gatterer és Schlözer előadásait is. Ha mindeniküket, akitől tanult és akik üdvözlő emléksorokat írtak albumába, nem is sorolhatjuk fel, de szólnunk kell még a klasszika—filológia megalapítójáról Christian Gottlieb Heynéról és Johann Andreas Diezéról is. Ez utóbbiról azért, mert a korabeli híres emberek életéről szóló kurzusa, amely Voltaire-rel kezdődik, Benkő egyetemi jegyzeteként ugyancsak Székelyudvarhelyen lelhető fel.

Emlékeztető soraikat bejegyző göttingai magyar diáktársai közül is csak néhányat említettünk meg: Kemény Sámuel, Péchy Imrét, Prónay Sándort és Schwartner Mártont.

Benkő 1782. augusztusában még Göttingában van. Regensburg érintésével hazatérőben, októberre már Bécsbe érkezik. Bécsben töltött napjai alatt találkozott Born Ignáccal. Arra nincs adat, hogy korábban személyesen ismerték-e egymást, vagy nem, arról sincs ismeretünk, hogy mennyi időt töltöttek együtt. Annyi bizonyos csupán, hogy Benkő korábbi olvasmányai között szerepelt Born munkássága. Annak bizonyítéka azonban, hogy Benkő valóban meglátogatta Born Ignácot, ott található Benkő albumában olymódon, hogy Born a találkozás dátumát a szabadkőműves szimbólumként is használt andráskeresztben jegyezte be saját kezűleg 1782. 10.24.

A jelzésértékű rövid bejegyzésből: „Quantum nescimus“ -ból azonban arra következtünk, hogy a már neves és elismert tudós, az ásványtanban kezdőnek számító Benkővel hosszasan elbeszélgetett, amelynek során számbavették az ismert dolgokat és felmérhették az ismeretek hiányát is. Csakis ilyen előzmények után illeszthető ez az összegzés: „Sokat nem tudunk“ egy emlékkönyvbe.

Benkő ösztönzést kaphatott Borntól egyrészt Werner könyvének lefordításához és kiadásához, de talán a saját könyvének, a Magyar Mineralógia megírásához. A.G. Werner ásványtanának magyar fordítását Benkő 1784-ben, saját könyvét 1786-ban jelentette meg Kolozsváron.

Quantum nescimus.!

24
17 82
80

*Ignatius a Born. Gs.
R. X. Ap. Regi. in re
metallica et monetaria
a. cons. aul.*